

Talep ve Niyet İkilemi ya da Tasarımın İtibarsızlaştırılması: 19. Yüzyılın Sonunda Kandilli’de Fransız Mektebi İnşası

Oya ŞENYURT*

Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 41300, Kocaeli, Türkiye.

*e-mail: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr.

Öz

İstanbul'un Üsküdar ilçesinin en kuzeyinde Anadoluhisarı ile Vaniköy arasında ve Boğaziçi kıyısında bulunan bir semt olan Kandilli, 19. yüzyılın sonlarında gerek Fransız tebaanın gerekse diğer yabancıların yoğun olarak yaşadığı bir bölge niteliğindedir. Çoğu kez Boğaz'ın doğal güzelliğinin bir parçası olarak görülen semt aynı zamanda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri içinde yer alan bir yapının izinsiz inşa süreci ile belediye yetkililerinin gündemini de işgal etmiştir. Belediye ve inşaat sahibi arasında anlaşmazlığa sebep olan olay; Kandilli’de yaşayan Fransızların çocukları için yapıldığı öne sürülen bir okulun inşasına ilişkin bazı bilgileri içermektedir. 19. yüzyılın sonlarında, Beyoğlu Fransız Kız Mektebi’nin müdiresi Madam Deveaux’nün para toplayarak Kandilli Adile Sultan Sarayı civarında ve Rum mezarlığı karşısında inşa etmek istediği konutunun, Kandilli’de yaşayan Fransız Katolik tebaa adına inşa edilen bir okul olduğu iddiası bu makalenin konusunu oluşturmuştur. Bu iddia aracılığıyla, konutun bir eğitim yapısı haline dönüştürülebilme olasılığına ilişkin tespitler değerlendirilerek; tasarımsal ve mekânsal ayrımların çizimler üzerinden okunamamasına ilişkin sorunsalların metinde tartışılması olanaklı hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kandilli, Fransız Mektebi İnşası, Madam Deveaux

Demand and Intention Dilemma or Discredit of the Design: Construction of the French School in Kandilli at the end of the 19th Century

Abstract

Kandilli, a district located between the Anadoluhisarı and Vaniköy and the Bosphorus shore at the northern end of the Üsküdar district of Istanbul, is a region where both French people and other foreigners lived intensively in the late 19th century. Often seen as a part of the natural beauty of the Bosphorus, the district also occupied the agenda of the municipal authorities with the unauthorized construction process of a building within the documents of the Prime Ministry Ottoman Archives. The event causing the dispute between the municipality and the building owner contains some information on the construction of a school projected for children of the French living in Kandilli. The subject of the article is about the claim, which is about the house that was meant to be constructed across the Greek Cemetery and around Kandilli Adile Sultan Palace by gathering Money by Madame Deveaux who was the principle of Beyoğlu French Girls School was a school constructed for French Catholic People living in Kandilli at the end of the 19th century. By means of this assertion, through the evaluations of the detections about the possibility of turning the dwelling into an educational structure; it is made possible to discuss the problems of design and spatial distinctions not being read through the drawings in the text.

Atf: Şenyurt, O. (2018). Talep ve Niyet İkilemi ya da Tasarımın İtibarsızlaştırılması: 19. Yüzyılın Sonunda Kandilli’de Fransız Mektebi İnşası. Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi (MBUD), 3 (2), 52-62.

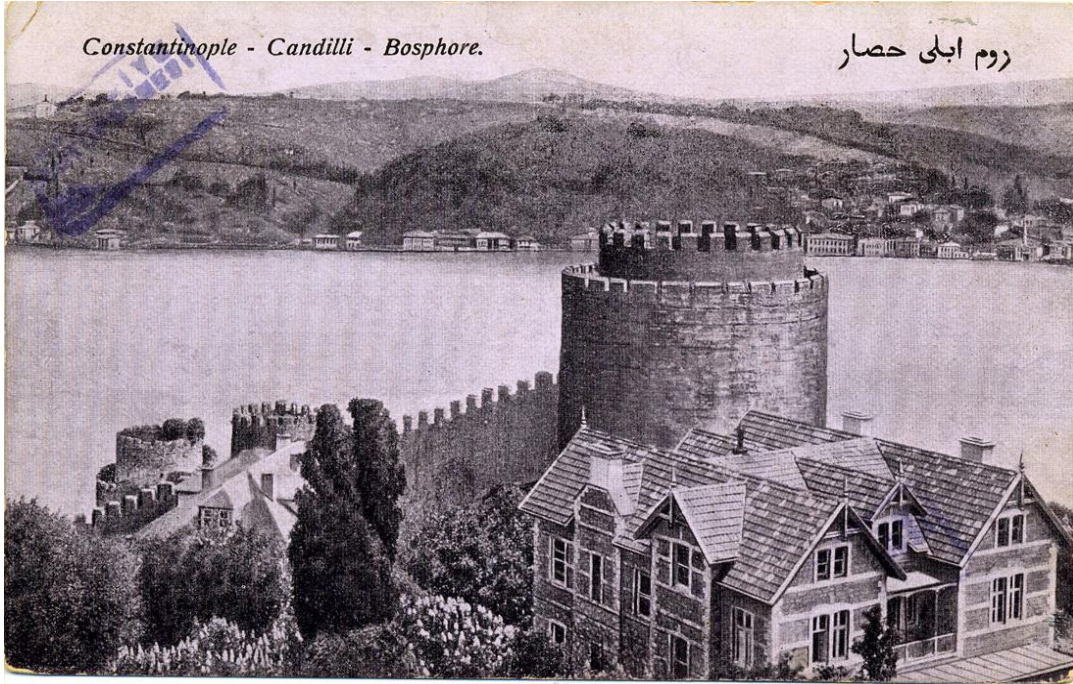
DOI: [10.30785/mbud.502321](https://doi.org/10.30785/mbud.502321)

Keywords: Kandilli, French School Construction, Madam Deveaux

1. Giriş

Kandilli, İstanbul'un Üsküdar ilçesinin en kuzeyinde Anadoluhisarı ile Vaniköy arasında ve Boğaziçi kıyısında bulunan bir semttir (Şekil 1.1). Bilindiği gibi, 19. yüzyılın sonlarında Kandilli, İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere İstanbul'da yaşayan zengin veya saraya yakın yabancıların, Batılı aydınların Boğaziçi'nde tercih ettikleri bir semt haline gelmiştir. Kandilli'de yabancı gruplar içinde Fransızların deniz kıyısından çok, Sıra Evler adı verilen bir sokak üzerinde ve denizden yüksekte, Yuşa Tepesi'ne kadar Boğaz'a hâkim bir noktada ikamet ettiği bilinmektedir (Birsal, 2014).

Şekil 1.1. Rumelihisarı'nda Kandilli'nin genel görüntüsüne ait bir kartpostal (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: Krt_004184, Yer no: [t.y.]).

Bu bağlamda, Kandilli'deki Fransızlara ilişkin bir araştırma konusu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerle oldukça ilgi çekici hale gelmiştir. Özellikle Fransız Mektebi inşasını içeren belgelerin değerlendirilmesi; kent ve mimarlık tarihine ait araştırmalara bir katkı vermesi açısından incelenmeye değer görünür. İstanbul'un Kandilli semtinde, Beyoğlu Fransız Kız Mektebi'nin müdiresi Madam Deveaux'nün para toplaması ve inşaat sırasında taşları parçalamak için barut kullanılacağı duyulması, konuyu bir "zabtiye vakası" haline getirdiğinden bu yapının inşası yönetimin dikkatini çekmiştir (BOA., Y.PRK.ZB., Dosya no: 22, Gömlek no: 115). Söz konusu mektebin müdiresinin Kandilli Adile Sultan Sarayı (Şekil 1.2) civarında ve Rum mezarlığı karşısında inşa etmek istediği konutunun, Kandilli'de yaşayan Fransız Katolik tebaa adına inşa edilen bir okul olduğu iddiası makalenin konusunu oluşturmuştur. Bu iddia aracılığıyla, konutun bir eğitim yapısı haline dönüştürülebilme olasılığına ilişkin tespitler; tasarımsal ve mekânsal ayrımların çizimler üzerinden okunamamasına ilişkin sorunsalların metinde tartışılmasını olanaklı hale getirmiştir. Yapının bir konut olarak inşası için yapılan başvurudan, inşaat sürecine ve inşaatın durdurularak keşif yapılmasına kadar geçirilen süreç; çizimler ve tasarım yaklaşımlarındaki boşluklar bağlamında makalede ele alınacaktır.

Şekil 1.2. Kandilli'nin genel yerleşimini gösteren harita
(İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Harita no: 419).

1.2. Kandilli ve 19. Yüzyılda Kandilli Semtinin Sakinleri

Eski devirlerde Bosfor Nicopolisi, Echaia, Molterino ve Perirrous adlarıyla anılan Kandilli, havası ve suyunun güzelliğiyle III. Murad'ın dikkatini çekmiş ve onun tarafından burada bir has bahçe yaptırılmıştır. Kandilli'nin adına ilişkin iki rivayet vardır. Bunlardan biri, IV. Murad tarafından burada inşa ettirilen köşkte Şehzade Mehmed'in doğumu üzerine yedi gece kandil donanması yapılmasından, diğeri ise Göksu deresinden dönen padişahlar için burada yakılan bir kandil nedeniyle (Gökbilgin, 1992). Jak Deleon'a göre, Osmanlı döneminde semt, "Kandilli Bahçe" olarak bilinirdi (Deleon, 1998).

III. Murad devrinde imar gören semtteki Kandilli Bahçesi'ne sultanın sık sık geldiği bilinmektedir. Ancak Kandilli Bahçe'nin I. Mahmud döneminde bir köy meydana getirilecek biçimde yerleşime açılmasıyla gelişmeye başladığı söylenebilir (Ayverdi, 1968). 18. yüzyılın ortalarında I. Mahmud Kandilli Hasbahçesinin arazisini parselletip "icare-i müeccele" adı verilen uzun süreli kiralama ve kullanım hakkı verme yoluyla burada ev yapıp oturmak isteyenlere dağıtmış; bu tarihlerden sonra da köy hızla gelişmiştir (Anonim, 1994).

Bu makale konusunu oluşturan Ermeni Katolik cemaatin üyeleri tarafından da desteklenen Fransız Katolik Mektebi'nin inşa girişiminin nasıl bir sosyal ortamda oluştuğunu anlamak açısından Kandilli'de yaşayan nüfusun etnik ve dinsel farklılıklarına da göz atmak önemli görülmüştür. Yabancılar yerleşmek için Anadolu Yakası'nı çok az tercih etmişlerdir. Anadolu Yakası'na ulaşımın Rumeli Yakası'ndan daha zor olması da bu tercihin bir sebebidir. Buna rağmen Kandilli'ye bazı İngiliz ve Fransızların yerleştiği bilinmektedir (Koç, 2005). 18. yüzyılın ikinci yarısında, çoğunluğu Müslüman, bir bölümü ise Rum ve Ermeni Hıristiyan olan köy halkı dışında Kandilli'ye yerleşenler, Osmanlı devlet bürokrasisinin en üst mevkilerinde bulunan kişilerdir. 19. yüzyılın ortaları özellikle de sonlarında Kandilli, İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere İstanbul'da yaşayan zengin veya saraya yakın yabancıların, Batılı aydınların Boğaziçi'nde tercih ettikleri bir semt haline gelmiştir (Anonim, 1994). Hagop Baronyan, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kandilli'de 25 Ermeni hanesinin var olduğunu bildirir. Ermeni nüfusun erkekleri genellikle kayıkçılık yapmakta, kadınlar ise yazma işi ile uğraşmaktadır (Baronyan, 2016). Burada Kandilli'nin tıpkı Şemsipaşa ve Kuzguncuk kıyıları gibi yazma üretimi ile ünlendiğini kaydetmek gerekir. Yazmalar yıkanarak, deniz kıyısındaki boş arsalarla gerilen iplere asılmaktadır, bu üretim Kandilli halkının gelir kapısı niteliğindedir (Evin, 1999).

24.05.1315/5 Haziran 1899 tarihli bir belge, resmi ruhsatı olmayan ve Ermeni tarihi okutulduğu için tahkikat geçiren Kandilli Ermeni Kilisesi'nin parçası olan bir okulun öğrenci azlığı ve öğretmen eksikliği nedeniyle kilise mütevellileri tarafından kapatıldığını kaydeder (BOA, MF.MKT., Dosya no: 372, Gömlek no: 17). Semtte Ortodoks Ermeniler dışında, Katolik Ermeni cemaati de yer almaktadır (BOA., DH.MKT., Dosya no: 2037, Gömlek no: 43). Salâh Birsell, Kandilli'de dört kilisenin varlığından söz eder ve bunların üçünün Ermeni, birinin Rum kilisesi olduğunu belirtir (Birsell, 2014). Buna rağmen, kaynaklarda Ermeni kiliselerinden sadece birinin adına rastlanmış ve adının Surp Arakelotz Ermeni Kilisesi olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bununla birlikte, Rum kilisesinin adı kaynaklarda Metamorphosis Rum Ortodoks Kilisesi olarak geçmektedir (Atasoy, 1982). Rumların okul binasının genişletilmesi ve yenileştirilmesi amacıyla yazılan 20. yüzyıl başına ait bir evrakta, Rumların ayrıca bir mektebe de sahip olduğu anlaşılmaktadır (BOA., BEO., Dosya no: 3729, Gömlek no: 279603). Derman Sokağı'nda bulunan bu okul, 1970'li yıllara kadar hizmet vermiş ve öğrencisizlikten kapanmıştır (URL-1 ve Atasoy, 1982).

Kandilli'ye yerleşim izni verilmesi uygun görülmemeyen Fransızların, bu semte olan ilgisinin oldukça eskiye dayandığı tespit edilmektedir. 29.12.1205/9 Ocak 1792 tarihli bir belgede "efrenc taifesi" olarak geçen elçi ve tercümanlara, sayfiye olarak Tarabya ve Büyükdere tahsis edildiğinden Kandilli burnu tarafında ikametlerine izin verilmeyeceği bildirilmiştir (BOA, HAT., Dosya no: 200, Gömlek no: 10176). Yalı halklarının dinsel ayrıma özen gösterilerek ikamet ettirilmesi Kandilli ve diğer Boğaziçi semtlerine yerleşimleri belirleyicidir. 18. yüzyılda Fransızların Kandilli'den uzak tutulmalarına çalışılmıştır. 29 Ağustos 1791 tarihinde yazıldığı tahmin edilen bir Hatt-ı Hümayûn'da Sultan III. Selim'in "Efrenc taifesinin (Avrupalılar) Anadolu taraflarında sakin olmalarına bir türlü rızam yoktur" ifadesi dikkat çeker. Boğaziçi'nde Kandilli burnunun gerisinde reaya mahallesi ve reaya evleri olduğu ve eskiden beri bu mahalde reaya oturduğu bilinmektedir. Ancak 1790 yılında burada yabancı tebaadan olan beratlılardan ve reayadan Murat adlı tercümanın mülk edinmesi ve Avrupalılarla dostluk kurması ve görüşmesi nedeniyle bazı Avrupalıların 1791 yılının yaz aylarında Kandilli'de birkaç tane ev kiraladıkları iştirilmiştir. Avrupalılarda kaçgöç olmaması nedeniyle, Küçüksu civarında mesire alanlarına çıkmaları ve Müslüman ahaliyle karşılaşmalarının kaçınılmaz olduğu düşünülmüştür. Bu karşılaşmanın engellenmesi için bostancıbaşıya tembihlerde bulunulmuştur. Bostancıbaşı'dan gelen takrirden Avrupalıların Kandilli ve Anadolu yakasının kıyılarında ev kiralamaları uygun bulunmamıştır. Tüm elçilere haber gönderilerek eski zamanlardan beri Avrupalıların ikameti için Tarabya ve Büyükdere'nin tahsis edildiği hatırlatılmıştır. Avrupalıların yaz mevsimi boyunca Rumeli yakasındaki sahillerde eğlenip, ikamet için Anadolu kıyılarını seçmeleri yönetim tarafından yadırganmıştır. Buna rağmen ev kiralamış olmaları nedeniyle kontratları bitinceye kadar, 1791 yılı yaz ayları boyunca bu konunun görmezden gelineceği ancak bundan sonra yabancıların Anadolu sahilllerinden uzak durmaları istenmiştir (BOA, HAT., Dosya no: 200, Gömlek no: 10176).

5 Temmuz 1796 tarihine ilişkin olduğu tahmin edilen III. Selim dönemine ait bir başka Hatt-ı Hümayûn'da ise, Fransız taifesi ve tercümanlarının Kandilli'de konak tedarik ederek oturmamaları ve oturanların da evlerinden çıkarılmaları emredilmiştir. Söz konusu tarihten 15-20 gün önce elçilerin her birine haber gönderilerek 5-10 gün içinde oradan taşınmaları, Büyükdere ve diğer "Efrenc taifesi"nin oturdukları mahallere gitmeleri tembih edilmiştir. Bu uyarılardan sonra birkaç kişi dışında çoğunun taşındığı anlaşılmaktadır. Taşınmayan kişilerin de bostancıbaşı tarafından ihraçları gerektiğinden daha önceki emirde üç güne kadar çıkmaları dostça tembih edilmiş ve üç günden fazla kalan olursa bostancıbaşının çıkarması ve söz konusu mahalde bir kişi bile kalmamasına özen gösterilmesi için bostancıbaşı ağaya ferman çıkarılmıştır (BOA., HAT., Dosya no: 239, Gömlek no: 13383).

Fransızlar ve Fransızlar dışında diğer Katolik milletlerden başka kişilerin de Kandilli'de ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Fransızlara ve diğer Katoliklere Kandilli'yi ikâmetgâh alanı olarak yasaklama halinin ise çok uzun süreli olmadığı, 07.09.1248/19 Eylül 1833 yılındaki bir belge tarafından ortaya çıkmaktadır. Bu belgeye göre, Katoliklerin Boğaziçi'nde Çengelköy, Kandilli, Bebek, Yeniköy'de bulunan ve hükümet tarafından satılan 34 hane ve sahilhanesinin eski sahiplerine verilmesi hakkında bir karar çıkmıştır (BOA., C.DH., Dosya no: 72, Gömlek no: 3580). Anlaşılabacağı üzere, Kandilli'de Katolik Hıristiyanların yerleşimi devamlılık göstermiştir. Ayrıca, 12.09.1311/24 Eylül 1895 yılında

Kandilli’de kabristan yapılması için bir mahallin Rum, Ermeni ve Katolik milletlerinin kullanımına bırakılması kararı (BOA., DH.MKT., Dosya no: 217, Dosya no: 52), semtte yaşayan topluluğun etnik ve dinsel ayrımının genel olarak yapılmasını sağlar.

Kandilli rıhtımının çökmesi dışında semt, 1894 yılındaki İstanbul depreminden Rumeli yakasına oranla az hasarla kurtulmuştur (Ürekli, 1999). Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kandilli’de çıkan yangında 22 yalı ortadan kalkmıştır (Birsell, 2014). Kandilli’de 1914 yılında öğretime başlayan ancak günümüze kadar varlığını sürdüremeyen bir Fransız ilkokulu bulunmaktaydı (URL-1). Rinaldo Marmara da İstanbul Latin Cemaati ile ilgili yaptığı araştırmalarda Kandilli’de “Madam Deveaux ve Madam Schaffner Okulu” olarak anılan bir eğitim kurumuna dikkat çekmiştir (Marmara, 2006). Bu yapı 17.04.1334/17 Nisan 1918’de savaş sebebiyle boşaltılarak müstemiâtındaki eşyalar da, Kandilli İnas Sultanisi’ne çevrilecek olan Adile Sultan Sarayı’na, saklanmak üzere nakledilmiştir (BOA, MF.MKT., Dosya no: 1214, Gömlek no: 40). Adile Sultan Sarayı ise 1986 yılında yanıncaya kadar Kandilli Kız Lisesi binası olarak kullanılmıştır (Gökbilgin, 1992). Aynı yılın Aralık ayında Kandilli’nin stratejik önemi sebebiyle burada bulunan muhasım (düşman) devletler tebaasının bir başka yere nakledilmeleri de gündeme gelmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb., Dosya no: 29, Gömlek no: 20). Sermet Muhtar Alus’un, “buraya bir hayli ecanib (yabancı) yerleşmişti. Elli, altmış hane tahmin ederlerdi” biçiminde verdiği bilgiye bakılacak olursa; daha önce de ifade edildiği gibi, Avrupa kökenlilerin sadece Fransızlardan ibaret olmadığı anlaşılabilir. S. M. Alus, Kandilli’de ikamet eden bazı ünlüleri şöyle sıralar: İngilizlerden Watson, Fransızlardan Glavani aileleri ve Meşrutiyet’in ilk yıllarında Adliye Müşavirliği yapan Kont Ostrorog (Alus, 1997). Glavani ailesi bilindiği gibi, eskiden Beyoğlu Kallavi Sokak’a adını vermiştir. Glavaniler, Kandilli’ye ilk yerleşen aileler arasındadır. Salâh Birsell’e göre, Frenkler, Kandilli’de deniz kıyısından çok, Sıra Evler adı verilen bir sokak üzerinde ve denizden yüksek bir konumda oturmaktadır, burası Yuşa Tepesi’ne kadar Boğaz’a hâkim bir noktadır. Ancak, çoğu aile Boğaz’ın diğer köylerinde oturanlar gibi, kışlarını İstanbul ve Beyoğlu’nda geçirirler (Birsell, 2014).

Dorina L. Neave, kışın av için Kandilli’de kalmayı tercih eden yabancı ailelerin bazı tehlikelerle karşılaştıklarından söz ederek, bir sayfiye semti olarak bölgenin kışın tekensiz olduğuna dikkat çeker. D. L. Neave’e göre, Kandilli’de iki Fransız genci eşkiyalar tarafından kaçırılmıştır (Neave, 2008). Kömürçülerin ve eşkiyaların yarattığı korku dışında arşiv belgelerinde de semt ile ilgili bazı olayları konu alan belgelere rastlanmıştır. 09.06.1337/9 Haziran 1921 tarihinde Kandilli’de Fransızlara ait hanelerdeki hasarı tespit etmek üzere gelen Fransız heyetine Serkomiser Salih Efendi’nin eşlik ettiği kaydedilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb., Dosya no: 78, Gömlek no: 30). Diğer taraftan 12.11.1339/12 Kasım 1923 yılında “Kandilli Vakası” olarak tarif edilen olayın faillerinin takibi için Üsküdar taburunca teşkil edilen müfrezelerin gerçekleştirdikleri tatbikattan söz edilir (BOA, DH.EUM.AYŞ., Dosya no: 55, Gömlek no: 7). Aynı yıl eşkiya tarafından Kandilli’den götürülmüş olanlardan biri dışında diğerlerinin evlerine döndükleri kaydedilmiştir (BOA., DH.EUM.AYŞ., Dosya no: 55, Gömlek no: 54). 1923 yılının Aralık ayında ise Kandilli’de bazı şahısları dağa kaldırıp fidye alan çetenin Arnavut ve Lazlardan oluştuğu bilgisi verilir (BOA., DH.KMS., Dosya no: 61, Gömlek no: 1).

1.3. Kandilli’de Fransızlara Ait Bir Mektep İnşasına İlişkin Belgeler

Kandilli’de Fransızlara ait izinsiz bir okul inşa edildiğine dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi YA. HUS. fonunda konuya ilişkin yazılmış evraklar içinde, 15 Temmuz 1899 tarihli belgede Kandilli’nin ileri gelen bazı ailelerinden oldukları bilinen ve çoğunluğu banker olan kişilerden; Banker Friedman, Banker Berniye, Banker David Glavani, Banker Berzolis, Banker Odolf, Banker Foto’nun adları dışında tüccar Musa ve Manok Manolyan’ın adlarına ve imzalarına rastlanır. Unvanları ve adları geçen bu sekiz kişinin hepsinin Katolik mezhebinin üyesi olduğu tahmin edilmekle birlikte, evraklarda Kandilli’nin “muteber” sakinlerinden oldukları kaydedilmiştir. Galata ve Beyoğlu Ermeni Katolik Milleti Muhtarı Kevork tarafından da belgede yazılanların onaylandığına bakılacak olursa; adı geçen bu şahısların Katolik oldukları sonucu çıkarılabilir. İmzalanan ve Kevork tarafından onaylanan “senet sureti” olarak tanımlanan evrakta; Fransa devleti tebaasından ve tüccardan Mösyö Robert Şafter (Mösyö Robert’in soyadı belgede bu biçimde okunabilmekteyse de doğrusunun “Schaffner” olduğu tahmin edilmektedir) ve yine aynı tebaadan Madam Deveaux’un; Kandilli’de Mezarlık Sokak’ta yarı yarıya sahip oldukları arsada kendi ikametlerine ait bir haneyi etraftan para toplayarak inşa ettiklerine dair bir iftirada bulunulduğu ifade edilmiştir. “Senet sureti”nin altında imzası olan kişiler tarafından bu

durum, “kötü diller tarafından iftiraya cesaret etmek” olarak tarif edilmiş ve konunun gerçekliğinin olmadığı, hane inşa ettiren söz konusu kişilerin birkaç tane daha hane inşa ettirecek maddi güçlerinin var olduğu savunulmuştur. “Senet sureti”nden öte, içeriği bağlamında günümüzde bir “dilekçe” olarak tanımlanabilecek bu evrak; kuşkusuz konunun sadece bir bölümünü içermektedir (BOA., YA. HUS., Dosya no: 399, Gömlek no: 64). Dosyada yer alan diğer evraklar ve bir başka dosya, konuya ilişkin bazı başka açıklamalar getirirler.

1.3.1. Konut inşa etme niyeti ile yapılan başvuru ve okul inşasına ilişkin iddialar

Söz konusu arsa, Beyoğlu’nda Fransız İnas Mektebi’nde Müdirelik yapan Madam Deveaux tarafından Terkos Su Kumpanyası Direktörü Terno Bey’in eşinden satın alınmıştır (BOA, Y.PRK.ZB., Dosya no: 22, Gömlek no: 115). 3 Haziran 1899 tarihinde Madam Deveaux, Kandilli’de Mezarlık Sokağı’nda (Şekil 1.3) sahip olduğu 12 numaralı hanesine ek olarak kendi ikâmeti için bu arsada yeni bir hane inşa ettireceğini bildirerek bu yapının kilise, mektep ve hastaneye dönüştürülmeyeceğini ve eğer bu dönüşümü yaparsa hakkında gereken işlemlerin yapılmasına razı olacağını beyan eden bir senedi, ortağı Mösyö Robert Şafter ile imzalamış, Galata ve Beyoğlu Ermeni Katolik Milleti Muhtarı Kevork’un onayı ile Sekizinci Belediye Dairesi’ne teslim etmiştir.

30 Ağustos 1899 yılında Dahiliye Nazırı’nın sadarete yazdığı evrakta, Kandilli’de Adile Sultan’ın köşkü civarında Fransızlar tarafından bir mektep inşasına başlandığı bildirilerek, bunun doğru olup olmadığının sorgulanması istenmiş ve doğru ise nasıl olup da böyle ruhsatsız mektep inşasına girişildiği sorulmuştur. Konunun aydınlatılması amacıyla Şehremini’nin kaleme aldığı yazıda, Beyoğlu’nda Tünel civarında Fransız Kız Mektebi Müdürü Madam Deveaux tarafından, Kandilli’de Rum mezarlığı karşısında 500 zira genişliğindeki arsada, üç katlı yapılması planlanan kâgir bina inşasının aslında yazın öğrencileri yerleştirmek amacıyla başlandığı ifade edilmiştir. Şehremini’ne göre, inşaat için nakit para bulunarak yardım yapılacağı haberi alınan Deveaux, Beyoğlu Katolik muhtarı Kevork Ağa’dan sağladığı ilmuhaberle belediyeden ruhsat talep etmiştir. Yabancılar tarafından ev olarak inşa edileceği beyanı ile başlanan binaların daha sonra resmi izin elde etmeden mabet ve mektebe dönüştürülmesi, o dönemde ilk kez karşılaşılan bir sorun değildir. Ancak çok sık karşılaşılmaya başlanan bu tip sorunları engellemek için binaların amaçlarına uygun olarak inşası hakkında devletin tebaalarına uyarı yapılması uygun görülmüştür. Bu sebeple, İngiliz, Fransız ve Amerikan sefaretlerine durumun tebliğ edilmesi için Hariciye Nezareti’ne bildirimde bulunulmuştur (BOA, Y.A.HUS., Dosya no: 399, Gömlek no: 64).

1.3.2. İnşaatın keşfine ilişkin sonuçlar

Yapının özelliklerini daha iyi anlayabilmek ve iddiaların doğruluğunu kesinleştirmek için inşaat alanını keşfe bir memur görevlendirilmiştir. Bu alana gönderilen memur, yapının (hanenin) odalarının geniş olmasından kuşkulanmış bu sebeple inşaatın devam etmesi yasaklanmıştır. İnşa edilen yapının kilise, mektep ve hastaneye dönüştürülmeyeceğine dair belediyeye senet verilmiş ve inşaatın devam etmesi istenmişse de; yapılmakta olan binanın “şekil ve heyeti”nin mektep olarak inşa edildiğine şüphe bırakmadığı iddia edilmiştir. Madam Deveaux ve ortağı tarafından bu yapının biçimini ve detaylarını içeren resim (çizim) bir niyet belgesi olarak gösterilerek, binanın mektep olarak inşa edilmediğine ilişkin bir de Kandilli’deki muteber kişilerden alınan senetin var olduğu bildirilmiş, devlet kurumlarının şüphesi giderilmeye çalışılmıştır.

Ancak buna rağmen, yapılan keşif ve söz konusu “resim” (plan) sebebiyle binanın biçiminin ve planındaki bölümlenmenin, bu yapının bir mektep olarak inşa edildiği hakkındaki genel kaniyi değiştirmedeği anlaşılmaktadır. İnşa sürecinin devam etmesinin yasaklanması için Sekizinci Belediye Dairesi Müdüriyeti’ne başvuruda bulunulmuştur. Çizimler ve inşaat ortamına dair genel bilgiler elde edilirken, Madam Deveaux’nün inşa edilecek yapıya öğrenci yerleştireceğini ve mektep olarak kullanacağını itiraf etmesi üzerine, yapının inşasına ilişkin niyet kesin olarak ortaya konabilmiştir. İnşaatların başlangıcında ve satın almalarda binaların işlevlerine ilişkin talepleri için belediyeye senet verdikleri halde, yabancıların söz konusu senetlere uygun hareket etmedikleri ve niyetlerini inşa süreci boyunca tamamen değiştirdikleri dahiliye nazırı tarafından ifade edilmektedir. Son olarak, 5 Eylül 1899 yılında sadrazam tarafından bu olaya ilişkin olarak kaleme alınan evrak, tüm bu yazışmaların bir özeti niteliğindedir, böylelikle konunun araştırılması bitirilmiştir.

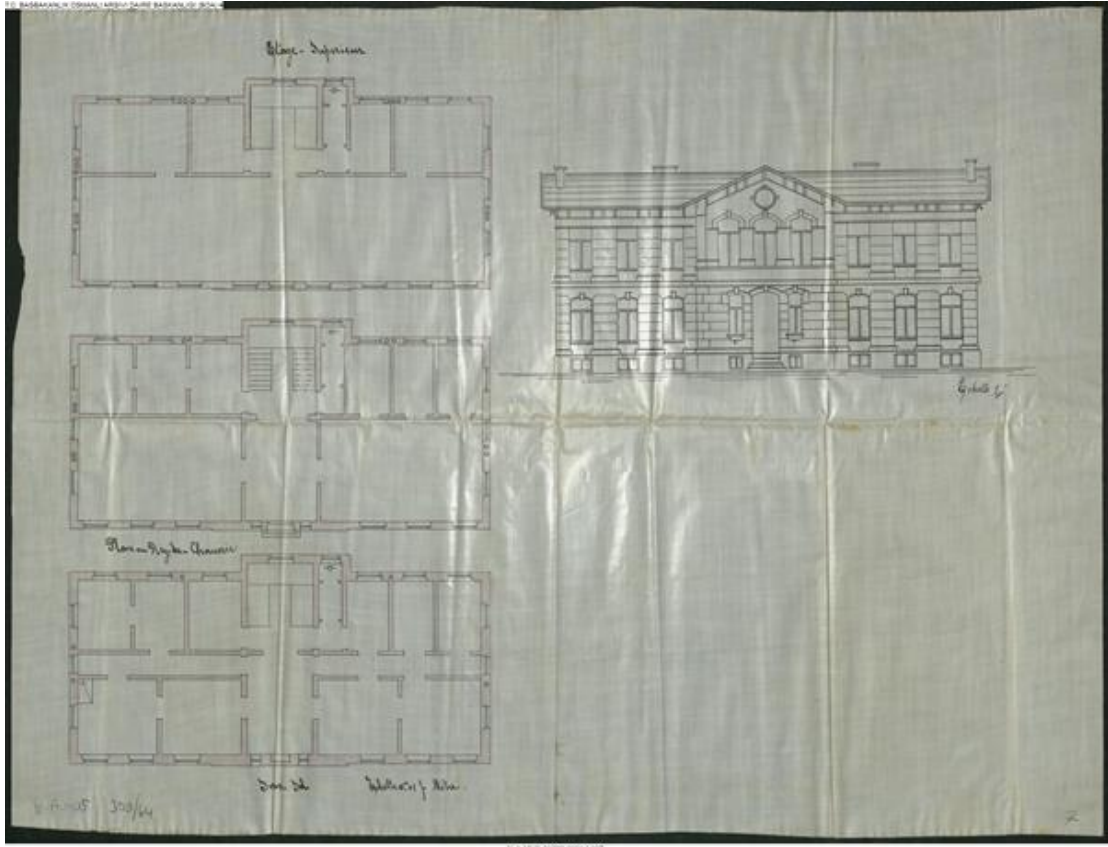
Kaynak araştırmaları sırasında Kandilli’de bir Fransız ilkokulu’nun varlığına rastlanmıştır. M. Celâlettin Atasoy’un verdiği bilgilerden bu okulun Madam Deveaux tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Kandilli’deki Fransız ailelerin teşebbüsüyle ağılan bu okul eski adıyla Meşatlık Sokak’ta (bugünkü adıyla Hanımoğlu Sokağı), Fatin Efendi Köşkü olarak bilinen bir yapıda faaliyet göstermiştir (Atasoy, 1982, s. 36). Burada değerlendirilen belgelerde ise okulun yeri, civarındaki Rum mezarlığından dolayı, “Mezarlık Sokağı” olarak kaydedilmiştir. Tarifi verilen yerde, Deveaux’nun daha önceden 12 numarada bir hanesinin olduğu da anlaşılmaktadır. Buradan genel olarak sonuca varılmaya çalışılırsa; Deveaux’nun inşa teşebbüsünde bulunduğu arsa ile 1918 yılına kadar faaliyet gösteren Fransız ilkokulu’nun bulunduğu arsanın karşılıklı konumda olan iki ayrı sokakta yer aldığı söylenebilir (şekil 1.3).

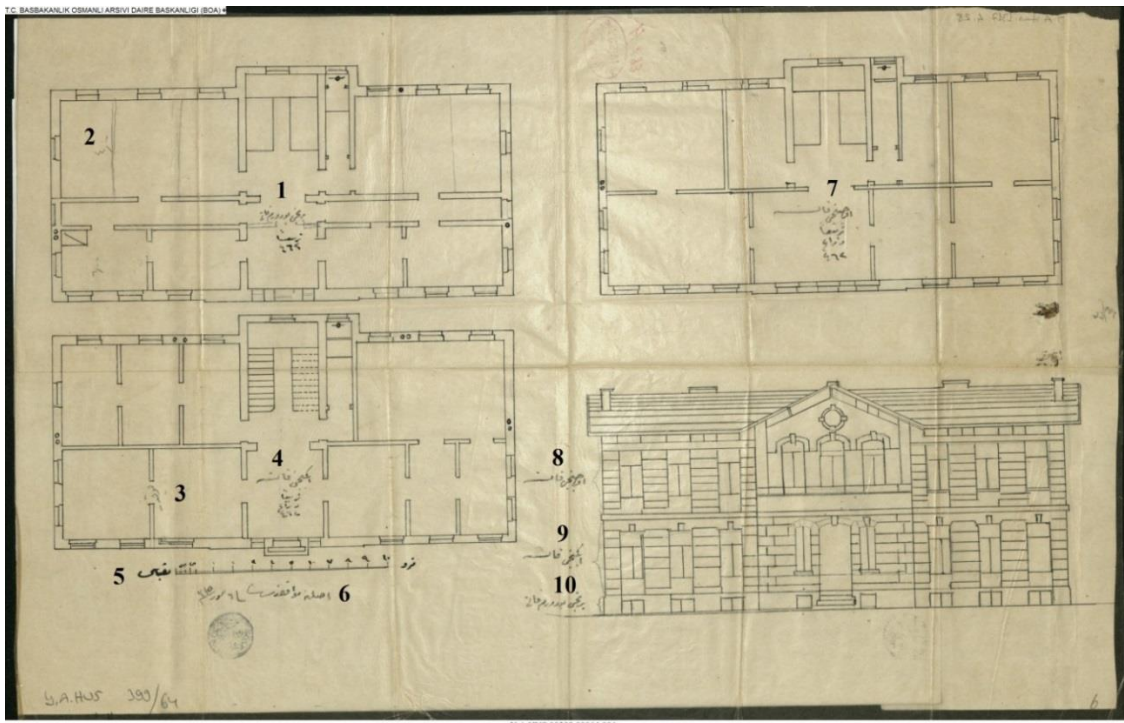
şekil 1.3. Sol üstte “Mezar Sokağı” ve altta ortada “Mezar Sokağı”nın karşısında yer alan “Hanımoğlu Sokağı (Hanem-Oglou)” (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Harita no: 419).

2. Tartışma ve Sonuç

Öncelikle, Kandilli’de Fransızlar tarafından inşa edilecek olan mektep; bodrum, zemin ve birinci katlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, bodrumla birlikte üç katlıdır. Bununla birlikte kat sayısını belirleyen nitelermelerde, Fransızca alt yazılı pafta (şekil 2.1) ile Türkçe yazılı pafta (şekil 2.2) arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Kıрма çatılı olan yapının ön cephesinde giriş bölümü birkaç basamakla yükseltilerek beşik çatıyla ön plana çıkarılmıştır. Ön görünüşteki yatay çizgiler, cephenin taş kaplanacağını düşündürmektedir.

Şekil 2.1. İnşaata başlamadan önce başvuru sırasında belediyeye verilen pafta olduğu tahmin edilen bir çizimde, Fransızca alt yazılı planlar yukarıdan aşağıya sırasıyla: Üst kat planı, Zemin kat planı, Bodrum kat planı ve sağda yapının görünüşü, ölçek 1/100 (BOA, Y.A.HUS., Dosya no: 399, Gömlek no: 64).

Şekil 2.2. Birinci bodrum katı terbi'an 462, 2. 4,00, 3. Yokdur, 4. İkinci kat terbi'an 462 zirâ', 5. Metre mikyas, 6. Aslına muvafıktır. Fi 6 Temmuz sene [1]315 Mühür, 7. Üçüncü kat terbi'an 462 zirâ', 8. Üçüncü kat, 9. İkinci kat, 10. Birinci bodrum katı (BOA, Y.A.HUS., Dosya no: 399, Gömlek no: 64).

Türkçe planda ölçü olarak “zira” kullanılmış diğerinde ise ölçü verilmeyerek “metre” ifadesi ile 1/100 ölçek kullanıldığı kaydedilmiştir. Farklılıklar aynı zamanda plan çizimlerinde de görülür. Türkçe alt yazılı plana göre, birkaç basamakla ulaşılan giriş bölümünün karşısında bir merdiven ve tuvalet olduğu tahmin edilen bir oda tasarlanmıştır. Girişin solunda birbiri içinden geçilen iki oda, sağında ise üç oda sıralanmış bu üç odadan ortada yer alan odanın büyük bir odaya açılması uygun görülmüştür. Ancak Fransızca planda bu bölümlenmeler yoktur. Bodrum katta yapının uzun kenarına paralel uzanan dar bir koridorla yapı ikiye ayrılmıştır. Böylelikle, bodrum katta, merdivenin iki yanında iki büyük oda çıkmış; merdivenin karşısındaki bölüm beş küçük oda birimine bölünmüştür. Fransızca alt yazılı planda, Türkçe plandan farklı olarak merdiven yanlarında üçer oda tasarlanmış görünür. Üst kat planı, merdiven yanlarında ikişer oda karşısında beş oda olacak biçimde koridorsuz gösterilmiştir. Ayrıca Fransızca alt yazılı planda, merdiven yanı aynı olmakla birlikte karşısında hiçbir bölüntü olmayan ve tüm yapı cephesine hâkim büyük bir oda çizilmiştir. Çizimlerde tarih olmadığı için kesin bir sonuca varmak güçse de; Fransızca alt yazılı tasarımın belediyeye başvuru sırasında bir konut yapısı inşa edileceği gerekçesi ile sunulduğu ve Türkçe alt yazılı planın da şikâyet üzerine keşif sonrası çizildiği tahmin edilmektedir (BOA, YA. HUS., Dosya no: 399, Gömlek no: 64).

Yapılan tasarım kurgusunun ana hatlarıyla birbirinin içinden geçilen odalar düzeni ve koridorlu plan sistemine uygun özellikleri; 19. yüzyıl sonlarındaki konak, köşk ve yalı gibi konut yapılarında da görülür (Söz gelimi, Çamlıca Ahmet Ratip Paşa Konağı’nda da benzer bir plan kurgusuyla karşılaşılır). Plan tipinin sık görülen örnekler içinde değerlendirilebildiğini ve aynı formun okul yapılarında da sık sık tekrar edildiğini söylemek mümkündür. Ancak Madan Deveaux’nün niyetinin, talebini aşmasına yardımcı olan asıl önemli unsur; tasarımları inceleyen memurun bu planlara görsel aşinalığının öne çıkması nedeniyle, ölçü ve ölçeği göz ardı etmesidir. Dosyada bulunan Fransızca yazılı çizimde planlar ve görünüşün altında yazan ibareler dışında, ölçü hakkında hiçbir bilgi verici kayda rastlanmamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Madam Deveaux’nün inşaat başvurusu alabilmek için bu tasarımı keşif öncesi sunmuş olma ihtimali yüksektir. Deveaux’nün talebi değerlendirilirken belediyeye verilen çizimler ve senet incelenmiş olmalıdır. Bu durumda da ölçek beyan edilmekteyse de; ölçü olmaksızın söz konusu tasarımın nasıl kabul gördüğü hakkında sorgulama yapmak gerekir. Çoğu planlara göz aşinalığı ile verilen inşa kararlarının girişimcilerin işlerini kolaylaştırdığı düşünülse de; bu aşinalığın en sorunlu tarafı bir konut planının okul ve hastane gibi bazı kamusal yapılara dönüştürülebilmesini, planlarının benzeşmesi sebebiyle her zaman olanaklı kılmasıdır. Günümüzde adı geçen her yapının genel özellikleri ve kurallaşan çizim tekniği, planları ayırıştırır. Ancak burada ele alınan yapının, inşa edildiği dönemde genel olarak henüz keskin bir ayırışma bulmak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, tasarım yaparken en önemli hususlardan ölçü ve ölçeğin tamamen değerlendirme dışı bırakılması işlevsel ayırıştırmayı imkânsız hale getirir. Göz aşinalığı, ölçü ve ölçek kavramlarının göz ardı edilmesi; bu yapının bir konut yapısı olabileceği hakkında karar veren otoriteyi iknâya uygun bir zemin hazırlar.

Bununla birlikte, keşif öncesi ve sonrası yapılan çizimlerin oda bölümlenmeleri ve iç mekân kullanımı açısından birbirini tutmadığı anlaşılmaktadır. Türkçe alt yazılı çizimde de kendi içinde tutarsızlıklar ve eksiklikler olduğu dikkat çeker. Kat planlarının altlarında yazan “terbî’an 462 zirâ” ifadesi ile yetinilmiştir. Osmanlı mimarlık terminolojisinde “terbî’an” ya da “sathan (satih ölçüsü anlamında)” terimleri bir mekânın yüzeyini ölçülendirirken kullanıldığından, “462 zirâ” burada her bir katın alan ölçüsüdür (“Sathan” teriminin kullanıldığı belge için bkz. BOA., İ.Ş.E., Dosya no: 5, Gömlek no: 22. Aynı belgede diğer ölçü terimleri şöyledir: Tûlen: Boy, Arzan: Genişlik, Kadden: Yükseklik, Cismen: Hacim, Umken: Derinlik). Keşif sonrası çizimde de herhangi bir ölçü verilmediği için belgenin dijital sunumu üzerinden yapılan orantılama sonucunda, dikdörtgen planın kısa kenarı yaklaşık 14 zira uzun kenarı 33 zira olarak kabul edildiğinde; bu boyutların 10.5 metre ve 24.75 metreye denk geldiği (1 zira 75 cm. alınmıştır.) ve her kat planının yaklaşık 259 metrekare olduğu sonucu çıkmaktadır. Gerçekte ortaya çıkan ölçüler, yapının büyük bir konut, diğer bir deyişle konak tasarımı olduğu hakkında şüphe uyandırmamaktadır. Bu sebeple keşif memurunun bazı odaların büyük yapıldığını ve metrekarenin büyüklüğünü delil göstererek yapının okul olarak inşa edildiğini doğrulaması ikna edici değildir. Bu noktada bir okul tasarımına kriterler koyan geliştirilmiş bir mevzuat ya da kuralların belirlediği ölçüler olmaması nedeniyle de; kolaylıkla yapı dönüşümlerinin gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir.

Ölçü verilse de şüphe yaratmayacak bu duruma rağmen, kuşkusuz, araştırmacıların hesaplamalara girişmesine gerek kalmadan söz konusu çizimlere ilişkin ölçü ve ölçek sisteminin kurgulanmış olması gerekmektedir. Ayrıca çizimdeki bu tip teknik eksikliklerin tamamlanmadan neden değerlendirildiği ve inşaat izninin nasıl verilebildiği soruları sorulabilir. Madam Deveaux'nün inşaat ruhsatı alabilmek için ortağıyla imzalayarak Sekizinci Belediye Dairesi'ne sunduğu senet için ruhsat verilmesine Hendesehane'nin de rıza gösterdiği ve senedin aslının da burada saklandığı düşünüldüğünde (BOA., YA. HUS., Dosya no: 399, Gömlek no: 64); inşa edilecek yapıların çizimlerini inceleyen ve her türlü eksikliği tespit etmekle mükellef olan bu kurumun konuya yeteri kadar özen göstermediği de belirtilmelidir. Gerçekte, nezaret mimarları tarafından resim, plan ve keşif defterlerinin istenene uygun bulunmaması durumunda, Hendesehane'ye gönderilerek incelenmesi talebinin reddedildiği örneklerle de rastlanmaktadır. Söz gelimi bir belgede keşif evrakında karşılaşılan usulsüzlüklerin kontrol edilerek açığa çıkarmanın nezaret mimarlarının görevi olduğu ve yalnızca ihtiyaç görüldüğü durumlarda Hendesehane'ye başvuruda bulunulması nezaret mimarlarına hatırlatılmaktadır (BOA, MF.MKT., Dosya no: 927, Gömlek no: 43).

Aksi durumda, bu yapının bir okul olarak inşa edilmediğinin tespiti bazı dedikodular, söylentiler ve keşif memurunun gözlemleriyle değil, tasarımı temsil eden çizimlerle ispatlanmalıydı. Ancak tarafları bağlayıcı hiçbir özelliğinin olmaması, çizimleri itibarsızlaştırmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde çoğu zaman sadece işlemi tamamlamak adına yapılan yapı tasarımlarına ilişkin çizimlerin, burada ele alınan ve benzeri belgelerde de görülen en belirgin özelliği; (Şenyurt, 2015) kişilerin talepleri ile niyetleri arasındaki seçenekleri değerlendirmeye açık kapı bırakmasıdır. Sistemde yaratılan bu boşluk en fazla yabancılar tarafından inşa edilmek istenen yapılar (gizli mabetler ya da okullar) nedeniyle kötüye kullanılmıştır.

Kaynaklar

- Alus, S. M. (1997). İstanbul Kazan, Ben Kepçe. İletişim Yayınları, 240s, İstanbul.
- Anonim, (1994). Kandilli. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 4, 408-410.
- Atasoy, M. C. (1982). Kandilli'de Tarih. T.T.O.K., 139s, İstanbul.
- Ayverdi, S. (1968). Boğaziçi'nde Tarih. Baha Matbaası, 398s, İstanbul.
- Baronyan, H. (2016). İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti. Can Yayınları, 136s, İstanbul.
- Birsel, S. (2014). Boğaziçi Şingir Mıngır. Sel Yayıncılık, 456s, İstanbul.
- Deleon, J. (1998). Bir Tutam İstanbul. Remzi Kitabevi, 168s, İstanbul.
- Evin, İ. (1999). Yaşadığım Boğaziçi: Anılar, Öyküler. İletişim Yayınları, 193s, İstanbul.
- Gökbilgin, Tayyib (1992). Boğaziçi. www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf, 251-262.
- Koç, M. (2005). Yeni Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti. Eren Yayıncılık, 358s, İstanbul.
- Marmara, R. (2006). Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi. Kitap Yayınevi, 261s, İstanbul.
- Neave, D. L. (2008). Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim. Dergâh Yayınları, 108s, İstanbul.
- Şenyurt, O. (2015). Osmanlı Mimarisinin Temel İlkeleri: Resim ve İnşâ Üzerinden Gerçekleştirilen Farklı Bir Yaklaşım. Doğu Kitabevi, 436s, İstanbul.
- Ürekli, F. (1999). İstanbul'da 1894 Depremi. İletişim Yayınları, 155s, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:
- BEO., Bâb-ı ali Evrak Odası.
- C.DH., Cevdet Dahiliye.
- DH.EUM.AYŞ., Dahiliye Asayiş Kalemi.
- DH.EUM.5.Şb., Dahiliye 5. Şube.
- DH.KMS., Dahiliye Kalem-i Mahsus.

DH.MKT., Dahiliye Mektubi Kalemi.

HAT., Hatt-ı Hümayûn.

İ.ŞE., İradeler Şehremaneti.

MF.MKT., Maarif Nezareti Mektubi Kalemi.

YA. HUS., Yıldız Tasnifi Hususi Maruzat Evrakı.

Y.PRK.ZB., Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye.

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sanal Arşivi: ataturkkitapligi.ibb.gov.tr. Erişim: 03.02.2017.

URL -1: <http://www.uskudaristanbul.com>. Erişim: 03.07.2017.